

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra germanistiky

Bakalářská práce

Německé substantivum a jeho pojetí
v různých gramatikách.
Morfosyntaktická kategorie rodu

German Nouns in Grammar Books: The
Morphosyntactic Category of Gender

Vypracovala: Alena Křikavová
Vedoucí práce: Mgr. Jana Kusová, Ph.D.

České Budějovice 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, 22. 4. 2013

.....

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Janě Kusové, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, čas, trpělivost a ochotu, které mi věnovala při konzultacích. Cením si velice jejich podnětných rad, inspirací, připomínek a korektur.

Anotace

Cílem této bakalářské práce je analýza pojetí německého substantiva ve vybraných německých a česko-německých kontrastivních gramatikách se zaměřením na morfosyntaktickou kategorii rodu a přínos těchto gramatik pro studující DaF. První část práce se zabývá charakteristikou jednotlivých gramatik a jejich pojetím kategorie rodu. V druhé části jsou tyto gramatiky analyzovány a porovnány z hlediska obsahu, rozvržení a struktury tématu. Na základě této analýzy jsou jednotlivé gramatiky doporučeny pro studenty DaF. V poslední části práce jsou popsány konkrétní jevy, které jsou pro studující DaF v kategorii rodu obtížné a některé mnemotechnické pomůcky, které studentům mohou při učení rodu podstatných jmen pomoci.

Abstract

The aim of this bachelor thesis is the analysis of comprehension of German substantive in chosen German and Czech-German contrastive grammar forms with the focus on morphosyntactic category of gender and their merit for students of DaF. The first part of the thesis is dealing with characteristics of particular grammar forms and their comprehension of gender category. In the second part, these grammar forms are analyzed and compared to each other in relation to content, layout and the structure of the object matter. Based on this analysis, particular grammar forms are recommended for DaF students. In the last part of the work are described particular phenomena that are difficult for students in gender category and some mnemotechnic tools that might be helpful for students while learning gender forms of substantive.

Obsah

1	Úvod.....	1
	Teoretická část.....	2
2	Publikace.....	2
2.1	Duden: Die Grammatik.....	2
2.2	Grundriss der deutschen Grammatik Band 1: Das Wort – Peter Eisenberg.....	7
2.3	Deutsche Grammatik – Ulrich Engel.....	9
2.4	Leitfaden der deutschen Grammatik – Gerhard Helbig, Joachim Buscha.....	10
2.5	Deutsche Grammatik – Elke Hentschel.....	12
2.6	Handbuch der deutschen Grammatik – Elke Hentschel /Harald Weydt.....	15
2.7	Mluvnice současné němčiny – Jaromír Povejšil.....	18
	Praktická část.....	21
3	Výzkumný problém.....	21
3.1	Základní výzkumná otázka a cíl práce.....	21
4	Analýza publikací.....	22
4.1	Analýza podle rozsahu.....	22
4.2	Analýza podle obsahu.....	27
4.3	Shrnutí.....	32
5	Problémy přiřazení rodu substantiv.....	34
6	Mnemotechnické pomůcky.....	36
6.1	Co je to mnemotechnika.....	36
6.2	Vizualizace rodů substantiv.....	36
7	Závěr.....	39
8	Resümee.....	42
	Seznam literatury.....	45
	Seznam elektronických zdrojů.....	46
	Seznam grafů.....	47
	Seznam tabulek.....	48
	Seznam použitých zkratk.....	49

1 Úvod

Ve světě existuje několik tisíc jazyků s různým systémem rodů, ale také jazyky, které systém rodů vůbec nemají. V jazycích se systémem rodů má každé podstatné jméno určitý rod. Některé jazyky rozlišují pouze dva rody: ženský a mužský rod, společný a střední rod, životný a neživotný rod. Některé jazyky mají naopak více než tři rody.¹ Němčina je jazyk, který stejně jako čeština rozlišuje tři mluvnické rody: rod mužský (maskulinum), rod ženský (femininum) a rod střední (neutrum). Stejný systém rodů pro němčinu a češtinu může být ale matoucí, protože německá a česká substantiva se v rodě nemusejí shodovat. Proto je pro studenty germanistiky důležité, aby existovaly gramatiky, ze kterých získají důležité a potřebné informace o kategorii rodu v německém jazyce.

Ve své bakalářské práci se tedy budu věnovat německému substantivu a jeho pojetí v různých gramatikách se zaměřením na morfosyntaktickou kategorii rodu. Hlavním cílem práce bude pomocí analýzy zhodnotit přínos jednotlivých gramatik pro studující DaF. Zároveň se také zaměřím na jevy, které jsou pro studenty v této kategorii problematické.

Bakalářská práce se bude skládat ze dvou hlavních částí: z teoretické a praktické. V teoretické části se budu věnovat sedmi vybraným německým a česko-německým kontrastivním gramatikám a popíši, jak tyto gramatiky charakterizují kategorii rodu.

V praktické části shrnu poznatky z předešlé kapitoly, jednotlivé gramatiky porovnáám a zhodnotím jejich přínos pro studující DaF. Následně popíši konkrétní jevy, které jsou pro studující DaF ve zkoumané kategorii obtížné a představím některé mnemotechnické pomůcky, které mohou pomoci studentům při učení a zapamatování rodu substantiv.

¹ HENTSCHEL, Elke a Harald WEYDT. *Handbuch der deutschen Grammatik*. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin: De Gruyter, 2003. ISBN 3-11-017501-0. S. 158.

Teoretická část

Teoretická část popisuje, jak jednotlivé německé a česko-německé kontrastivní gramatiky charakterizují a pojímají kategorii rodu substantiv. Jak se dočteme v této části, každá z gramatik přistupuje k vysvětlení kategorie rodu jiným způsobem a v jiné míře. Najdeme zde gramatiky, které ve větší či menší míře propojují teoretický výklad s příklady, gramatiky, které jsou zaměřeny pouze na vysvětlování problematiky rodu pomocí příkladů nebo naopak gramatiky, které vysvětlují danou problematiku pouze teoreticky.

Pro tuto práci jsme vybrali těchto sedm gramatik: *Duden: die Grammatik, Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort* od Petera Eisenberga; *Deutsche Grammatik* od Ulricha Engela; *Leitfaden der deutschen Grammatik* od Gerharda Helbiga a Joachima Buschi; *Deutsche Grammatik* od Elke Hentschel; *Handbuch der deutschen Grammatik* od Elke Hentschel a Haralda Weydta a *Mluvnice současné němčiny* od Jaromíra Povejšila.

2 Publikace

2.1 Duden: Die Grammatik²

Kapitola o rodu substantiv začíná v gramatice Duden vysvětlením, že německý jazyk má tři rody: mužský, ženský a střední rod. Na první pohled nepoznáme jakého rodu substantivum je, rod substantiva poznáme teprve ze členu nebo přídavného jména patřícího k substantivu. Německá substantiva mají pevný rod, což znamená, že rod substantiva si nemůžeme volně zvolit, ale musíme se řídit podle gramatických pravidel. V německém jazyce ale existují i odchylky, kdy není rod substantiva pevně daný, ale může mít více variant. Jedná se o použití rodu v odborném a regionálním jazyce, kdy použití rodu kolísá *der Raster* – v

² *Duden: Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. 8., überarbeitete Auflage. Mannheim: Dudenverlag, 2009. Duden in 12 Bänden, Bd. 4. ISBN 978-3-411-04048-3.

odborném jazyce: *das Raster*³. Duden také zmiňuje, že gramatický člen a adjektiva nemají v množném čísle žádnou zvláštní formu rodu.

Největší prostor gramatika Duden věnuje pravidlům pro přiřazení rodu substantiv. Pokud se jedná o sémantické faktory, musíme rozlišovat mezi označením osob, zvířat a neživých předmětů.

U označení osob hraje hlavní roli přirozený rod, musí se ale rozlišovat mezi reálným přirozeným rodem a relevantně komunikativním rodem. Duden uvádí tento příklad:

Ich tröstete das Kind.

Rod: neutrum

Míněný přirozený rod: indiferentní

Reálný přirozený rod: irelevantní (nevíme, zda se jedná o dívku nebo chlapce)⁴

Pokud zkoumáme vztahy mezi rodem a přirozeným pohlavím, rozlišuje Duden tři skupiny substantiv:

Třída A: Substantiva této třídy se mohou nezávisle na svém rodu vztahovat jak na osoby ženského, tak na osoby mužského pohlaví: *die Person, die Fachkraft, die Nachtwache*.⁵

Třída B: Substantiva se vztahují buď pouze na ženy nebo pouze na muže *der Mann, der Junge, der Herr, die Frau, die Dame, der Fachmann, die Fachfrau*. Existují výjimky, kdy jsou gramatická pravidla důležitější než sémantická. Tyto výjimky se týkají substantiv zakončených na *-chen, -lein, -le*. Toto pravidlo platí i pro jména osob končících na *-el, -l* *das Mädchen, das Büblein, das Mädln, das kluge Lottchen, die fleißige Gretel, der dumme Hansel*.⁶

Třída C: V této třídě popisuje Duden vedle ženských derivátů, odvozených od slov mužského rodu příponou *-in* *Abiturient – Abiturientin, Agent – Agentin*,

³ Tamtéž, s. 152.

⁴ Tamtéž, s. 154.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž.

Anhalter – Anhalterin problematiku genderu.⁷ Duden vysvětluje, že substantiva ženského rodu představují osoby ženského pohlaví, ale substantiva mužského rodu mohou představovat jak osoby mužského, tak ženského pohlaví. Především v množném čísle dochází k rodovému sjednocení mužů a žen, mluví o tzv. generickém užití „*Aller Schüler sind herzlich eingeladen. Einige Politiker meinen*“⁸. Takovéto použití substantiva mužského rodu je kritizováno, protože může docházet k nedorozuměním v komunikaci. Jak můžeme vidět u předešlých příkladů, věty vyvolávají dojem, že se mluví pouze o mužích. Z toho důvodu se německý jazyk snaží generického užití substantiva vyvarovat tím, že zmiňuje osoby ženského i mužského pohlaví „*Alle Schülerinnen und Schüler sind herzlich eingeladen*.“⁹ a především v psaném jazyce bylo zavedeno kvůli ekonomičnosti jazyka těchto šest variant:

- a) Studenten und Studentinnen
- b) Studenten/Studentinnen
- c) Studenten/-innen
- d) Student/-innen
- e) Student/innen
- f) StudentInnen¹⁰

Aby se dále předešlo nedorozumění v komunikaci, začalo se v plurálu, pokud jsou míněna obě pohlaví, místo složeniny s *-männer* používat složeniny s *-leute*, i když se složeninou *-männer* se můžeme stále setkávat *der Bergmann – die Bergleute* nebo *die Bergmänner*¹¹. Vedle složenin s *-mann*, *-männer* se používají složeniny s *-frau*, *-frauen*.¹²

Pokud se substantiva třídy C vztahují k instituci nebo neživým věcem, řídí se podle jejich rodu: „*Femininum – Femininum: Die Stiftung Thüringer Schlösser und Gärten als größte Eigentümerin herrschaftlicher Immobilien leidet unter*

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž, s. 155.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž, s. 156.

knappen finanziellen Mitteln.“¹³

Gramatika Duden se také zabývá zpodstatněnými adjektivy a participii, jejíž rod se řídí podle rodu substantiva, ke kterému se vztahují.

Druhou kapitolou, kterou Duden v rámci sémantických faktorů zmiňuje, je označení zvířat. U užitkových a pro lidi důležitých zvířat se rod substantiv řídí biologickým rodem. Čím méně je zvíře pro lidi důležité, tím nediferencovanější je označení a rod. Specifické označení existuje také u odborného jazyka v myslivosti nebo hospodářství, kde je zapotřebí rozlišovat mezi samičkami a samci. U ostatních zvířat dominuje generické užití. U živočichů, u kterých nelze určit pohlaví *der Wurm*, *die Schnecke*, se sémantická pravidla nedají použít. V německém jazyce můžeme rozpoznat tendenci, kdy velká nebo lidem podobná zvířata jsou mužského rodu, menší jsou rodu ženského.¹⁴

Třetí kapitolu v kategorii určování rodu pomocí sémantických pravidel tvoří označení neživých předmětů. Pro určení rodu existuje několik pravidel:

- Nadřazené pojmy jsou nejčastěji rodu středního *das Obst*, *das Gemüse*.¹⁵
- U základních pojmů jsou možné všechny rody. Přiřazení rodu záleží především na tom, k jaké skupině substantivum patří. Proto jsou například druhy ovoce většinou ženského rodu s výjimkou *der Apfel*, *der Pfirsich*. Alkoholické a nealkoholické nápoje jsou mužského rodu s výjimkou slov *das Bier*, *die Milch*, *die Limonade*, *das Wasser*.¹⁶
- U zkratk se řídí rod podstatného jména podle posledního slova *die CDU* – *die Christlich-Demokratische Union*.¹⁷
- Názvy zemí a míst, která se používají bez členu, jsou neutra. Názvy zemí, které se používají s členem, jsou většinou feminina, existují ale i výjimky. Názvy hor jsou maskulina. Řeky jsou většinou rodu ženského.¹⁸
- Rodu ženského jsou jména lodí a názvy letadel. Typy aut jsou rodu

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, s. 157.

¹⁵ Tamtéž, s. 158.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, s. 159.

¹⁸ Tamtéž s. 160.

mužského.¹⁹

- Názvy hotelů, kin, kaváren jsou rodu středního. Názvy firem mohou být rodu ženského nebo středního podle toho, od kterého základního slova si název odvodíme *die Firma, die Gesellschaft*.²⁰

Další faktory určování rodu, kterými se gramatika Duden zabývá, jsou morfologické faktory. V německém jazyce se slova často skládají z více morfémů, a platí, že poslední část nese gramatické informace a tím určuje i rod substantiv. Důležitou roli hraje toto pravidlo u komposit (*das Haus + die Tür = die Haustür*), a přípon (sufix) (*schön + die -heit = die Schönheit*).²¹ Pro tuto problematiku vytvořila gramatika Duden tabulku s 49 typickými příponami a jejich rodem a 3 příponami, které mohou mít dvojí rod.

Krátce se Duden zmiňuje o pravidlech určování rodu pomocí fonologických faktorů. U slov, která mají určitou zvukovou strukturu, je větší pravděpodobnost, že substantivum bude mít určitý rod. Například můžeme sledovat tendenci, kdy jednoslabičná substantiva se skupinou souhlásek na začátku nebo na konci slova jsou mužského rodu *der Knopf, der Knauf*. Většinou je ale určování rodu pomocí morfologických pravidel silnější.²²

Poslední částí, kterou se Duden v kapitole o rodu substantiv zabývá, je kolísání a změna rodu substantiv. Pokud mají substantiva více než jeden rod, souvisí tato skutečnost s jazykovým vývojem. Především u slov převzatých z cizích jazyků, které nemají kategorii rodu, se v němčině během vývoje rod měnil, dokud se za pomoci sémantických, morfologických nebo fonologických faktorů jeden určitý neprosadil. U převzatých slov z jazyků s rodem (italský, francouzský) němčina částečně zachovává rod z původního jazyka *il salto (italsky, m.) -> der Salto (m.); le carton (francouzsky, m.) -> der Karton (m.)*, nebo se opět řídí pravidly určování rodu podle výše zmíněných faktorů.²³

Pokud se zaměříme na historii německých slov, i zde dochází během vývoje

¹⁹ Tamtéž, s. 162.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž, s. 163.

²² Tamtéž, s. 166.

²³ Tamtéž, s. 167.

ke změnám rodu. Podstatná jména označující neživé věci končící v nominativu singuláru na *-e*, která byla ve střední horní němčině (Mittelhochdeutsch) mužského rodu, jsou v nové horní němčině (Neuhochdeutsch) rodu ženského: (mhd.) *der bluome* – (nhd) *die Blume*. Často se také díky dialektu zachovalo z historie více rodů: (mhd.) *der/das bast* -> (ostmitteld.) *das Bast*, (standardně) *der Bast*; (mhd.) *die/der buter* -> (schwäb.) *der Butter*, (standardně) *die Butter*.²⁴

2.2 Grundriss der deutschen Grammatik Band 1: Das Wort – Peter Eisenberg²⁵

V gramatice *Grundriss der deutschen Grammatik* nenajdeme popis kategorie rodu a pomocná pravidla pro určování rodu substantiv jako v ostatních gramatikách. Peter Eisenberg se ve své publikaci zabývá flexí jmen, protože pomocí flexe vyjádříme mluvnické kategorie rodu (genus), čísla (numerus) a pádu (kasus). Na začátku kapitoly *Jmenná flexe* vysvětluje pojem substantivní paradigma, které se skládá z osmi pozic (čtyři pády v singuláru a čtyři pády v plurálu) a tvary paradigmatu jsou buď maskulina, feminina nebo neutra.²⁶

První část kapitoly se věnuje skloňování substantiv v singuláru a plurálu. Eisenberg zde popisuje tvary substantiv ve všech pádech, podle toho, ke kterému typu skloňování patří. V německém jazyce najdeme čtyři typy skloňování podstatných jmen: maskulina a neutra se silným skloňováním, maskulina se slabým skloňováním, maskulina a neutra se smíšeným skloňováním a feminina.

K prvnímu typu patří jednoslabičná jednoduchá slova mužského a středního rodu. U tohoto typu skloňování mají maskulina a neutra v genitivu singuláru koncovku *-(e)s* a v dativu plurálu koncovku *-n*, v ostatních pádech je plurál tvořen koncovkou *-e* nebo *-er*. U maskulin se může tvořit plurál také pomocí přehlásky, u substantiv středního rodu pokud je to možné musí mít podstatné jméno přehlásku. Maskulina končící na *-er*, *-el*, *-en*, *-em* jsou v plurálu

²⁴ Tamtéž, s. 168.

²⁵ EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik Band 1: Das Wort*. 3., durchgesehene Auflage. Stuttgart; Weimar: Metzler, 2006. ISBN 978-3-476-02160-1.

²⁶ Tamtéž, s. 158.

bez koncovky.²⁷

Ke druhému typu, nazývanému slabé skloňování, patří substantiva mužského rodu, která označují vyšší organismy a cizí substantiva končící na *-ant*, *-at*, *-ent*, *-ist*, *-nom*, *-loge*. V genitivu singuláru a v plurálu ve všech pádech získávají substantiva koncovku *-en* nebo *-n*.²⁸

Ke třetímu typu patří maskulina a neutra se smíšeným skloňováním. Jsou takto nazývána, protože v genitivu singuláru mají koncovku *-s* a plurál tvoří za pomoci koncovek *-en* nebo *-n* stejně jako u druhého typu skloňování. Patří sem určitá maskulina *Strahl*, *Fleck*, *See*, *Pfau*, *Mast*, *Buchstabe*, *Funke*, *Friede*, *Gedanke*, *Glaube*, *Haufe*, *Name*, *Same*, *Schade*, *Wille* a neutra např.: *Bett*, *Ohr*, *Hemd*, *Leid*, *Auge*, *Ende*.²⁹

Podle čtvrtého typu se skloňují substantiva ženského rodu. Ve všech pádech v singuláru jsou substantiva bez koncovky. V plurálu musíme rozlišovat čtyři typy feminin. Pokud substantiva ženského rodu končí na *-e*, *-el*, *-er* přibírají v plurálu ve všech pádech koncovku *-n*. Asi 75% feminin má v množném čísle koncovku *-en* a zbylých 25% koncovku *-e*. Existují také dvě substantiva, která tvoří plurál pouze pomocí přehlásky *Mutter*, *Tochter*. Protože člen je u ženského rodu jak v singuláru, tak v plurálu *die*, odlišujeme pomocí koncovek nebo přehlásek množné od jednotného čísla.³⁰

V další části kapitoly se Peter Eisenberg věnuje ještě podrobněji tvoření plurálu. Popisuje zde, že tvary plurálu v paradigmatu mají vždy společný znak: koncovku, koncovku a přehlásku, pouze přehlásku nebo jsou bez koncovky. Tvoření plurálu se řídí podle toho, k jakému rodu substantivum patří, a proto rozděluje plurál do šesti tříd: maskulina a neutra tvořící množné číslo koncovkou *-e*; feminina s koncovkou *-en*; maskulina s koncovkou *-en*, neutra s koncovkou *-er*; feminina s koncovkou *-e*, maskulina, feminina a neutra s koncovkou *-s*. Ve zbytku

²⁷ Tamtéž, s. 159.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, s. 160.

³⁰ Tamtéž, s. 161.

kapitoly Peter Eisenberg rozebírá podrobněji těchto šest koncovek plurálu.³¹

2.3 Deutsche Grammatik – Ulrich Engel³²

Na začátku kapitoly *Rod substantiv* zmiňuje Ulrich Engel, že ačkoliv v principu mají substantiva jeden ze tří rodů – mužský, ženský, střední, existují substantiva, která mohou mít více rodů, a význam slova se nemění. Použití rodu většinou záleží na mluvčím a je regionálně podmíněn: *Dschungel m., f., n.; Halfter m., f., n.; Katheder m., n.; Knäuel m., n.* Existují také substantiva, která mají více rodů, ale s použitím rodu se mění význam slova. Engel uvádí v gramatice 27 těchto podstatných jmen např.: *Balg m. - kůže stažená ze zvířete; n. – nevychované dítě; Kunde m. – zákazník, klient; f. – zpráva, zvěst.*³³

U kompozit určuje rod vždy poslední slovo *Kindergarten m. (Garten m.)*.³⁴

V gramatice se dočteme, že musíme rozlišovat gramatický rod a pohlaví. U jmen osob se rod substantiv skoro vždy shoduje s pohlavím osob, ale méně už se setkáme s touto shodou u jmen zvířat.³⁵

Poslední a nejdělsí část kapitoly věnuje Engel určení rodu substantiv jmen neživých věcí pomocí rozdělení do významových skupin, ke kterým substantivum patří.

- Maskulina jsou názvy: aut, peněz, světových stran, ročních období, druhů čajů a káv, minerálů, hornin, měsíců, dní, povětrnostních srážek, alkoholických nápojů, větrů, vlaků.
- Feminina jsou názvy: stromů, letadel, motorek, lodí, zpodstatněných číslic, cigaret.
- Neutra jsou názvy: písmen, kaváren, barev, ostrovů, kontinentů, zemí,

³¹ Tamtéž, s. 164.

³² ENGEL, Ulrich. *Deutsche Grammatik: Neubearbeitung. 2.*, durchges. Aufl. München: Iudicium, 2009. ISBN 978-3-89129-914-2.

³³ Tamtéž, s. 271.

³⁴ Tamtéž, s. 272.

³⁵ Tamtéž.

známek, obcí, mycích a čisticích prostředků.³⁶

2.4 Leitfaden der deutschen Grammatik – Gerhard Helbig, Joachim Buscha³⁷

Jako první se gramatika v kapitole *Substantiva* zabývá deklinací substantiv, kterou rozděluje do tří částí.

1. Skloňování substantiv v jednotném čísle, kde najdeme tři typy skloňování. K prvnímu typu patří maskulina a neutra, která přibírají v genitivu singuláru koncovku *-s*. Do druhého typu deklinace patří řada substantiv mužského rodu označující živé organismy, kromě nominativu přibírají substantiva ve všech pádech koncovku *-n* a toto skloňování se nazývá slabé; do třetího typu patří substantiva ženského rodu, které nemají žádnou deklinaci.³⁸
2. Deklinace substantiv v množném čísle s pěti typy skloňování. K prvnímu typu patří jednoslabičná maskulina a neutra, jednoslabičná feminina s přehláskou, maskulina s příponou *-ling*, neutra s příponou *-nis* a cizí slova končící na *-ar*, *-at*, *-ent* atd. V tomto typu skloňování se ve všech pádech přidává koncovka *-e* a v dativu plurálu přidává koncovka *-n*.³⁹ K druhému typu patří většina substantiv ženského rodu a substantiva mužského rodu s tzv. slabým skloňováním. Substantiva získávají ve všech pádech koncovku *-en*, *-n*. Třetí typ skloňování je v množném čísle bez koncovky, pouze v dativu je koncovka *-n*. Podle toho typu se skloňují maskulina končící na *-el*, *-en*, *-er* a neutra končící na *-el*, *-en*, *-er*, *-chen*, *-lein*.⁴⁰ Čtvrtý typ jsou jednoslabičná neutra a některá maskulina *Gott*, *Irrtum*, *Mann*, *Wald*, *Wurm*, která mají v množném čísle koncovku *-er* a v dativu koncovku *-n*. Pátý typ skloňování přibírá ve všech pádech

³⁶ Tamtéž, s. 272.

³⁷ HELBIG, Gerhard a Joachim BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Berlin: Langenscheidt, 2011. ISBN 978-3-468-49495-6.

³⁸ Tamtéž, s. 103.

³⁹ Tamtéž, s. 105.

⁴⁰ Tamtéž, s. 106.

koncovku *-s*. Do této skupiny patří především převzatá slova, substantiva končící na vokál *Echo, Sofa* a zkratky *Akku, Lok*.⁴¹

3. Zvláštnosti tvoření plurálu. Homonymní substantiva mají v plurálu odlišný deklinační typ *die Bank – die Bänke (nábytek) X die Banken (peněžní institut)* a homonyma s více rody *der Band – die Bände (kniha) X das Band – die Bänder (něco ke svázání)*.⁴²

Další část kapitoly věnují Gerhard Helbig a Joachim Buscha vysvětlení problematiky rodu substantiv a pomocným pravidlům při jeho určování. Kapitola o rodu substantiv začíná vysvětlením rozdílu mezi přirozeným a gramatickým rodem. Přirozený rod má dvě formy - maskulinum a femininum, gramatický rod má tři formy - mužský rod, ženský rod, střední rod. Přirozený rod hraje v německém jazyce oproti gramatickému rodu menší roli a týká se pouze živých organismů: označení osob a živočichů. U ostatních substantiv je určující gramatický rod. Pravidla pro něj existují jen pro některá substantiva. U ostatních je nutné se zároveň se substantivem naučit rod, který k substantivu patří.

Následující část kapitoly popisuje určení rodu substantiv neživých věcí pomocí rozdělení do významových skupin, ke kterým substantivum patří.

- Maskulina jsou roční období, měsíce, dny v týdnu, světové strany, větry, srážky, názvy alkoholu, značky aut a expresních vlaků, názvy minerálů a hornin, názvy hor.⁴³
- Feminina jsou názvy stromů a květin, názvy lodí a letadel, názvy druhů cigaret, zpodstatnělé číslovky.⁴⁴
- Neutra jsou jména hotelů, kaváren a kin, chemické prvky, fyzikální jednotky, písmena, známky, barvy, jazyky, názvy mycích a čisticích prostředků, název kontinentů, zemí, ostrovů, míst.⁴⁵

Po určení rodu podle sémantických skupin, najdeme v gramatice určení rodu na

⁴¹ Tamtéž, s. 107.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž, s. 123.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž, s. 124.

základě tvaru substantiva, tedy na základě morfologických kritérií. V této části najdeme přehled rozdělení přípon a předpon podle jejich příslušnosti k jednomu z rodů.

Poslední část gramatiky se věnuje dvojímu rodu. V němčině se rozlišují dva typy substantiv. Substantiva, která mohou mít více rodů, ale mají stejný význam *der/das Bonbon*, *der/das Gulasch* a substantiva s různým rodem, který mění význam slova *der Band (kniha, svazek) – das Band (něco ke spojení, svázání)*; *der Gehalt (cena) – das Gehalt (plat)*.⁴⁶

2.5 Deutsche Grammatik – Elke Hentschel⁴⁷

Na začátku kapitoly *Rod substantiv* podává Elke Hentschel obecné informace o rodu, který je v němčině pevně spjat s podstatným jménem a má jeden ze tří tvarů: mužský, ženský nebo střední rod. Ve své práci často porovnává kategorii rodu v němčině s jinými jazyky. Zmiňuje zde, že existují jazyky, které mají na rozdíl od němčiny jiný počet rodů. V němčině musíme dále rozlišovat mezi přirozeným rodem (tzv. *sexus*) a gramatickým rodem. Pro lepší rozlišení, zda se jedná o přirozený nebo gramatický rod, se dnes v němčině používá latinských názvů *feminina*, *maskulina*, *neutra* pro gramatický rod a německé označení *männlich*, *weiblich*, *sächlich* pro přirozený rod.⁴⁸

Druhá část kapitoly rozebírá přiřazení rodu na základě sémantických, morfologických a fonologických kritérií. Přiřazení rodu na základě sémantických kritérií se řídí extralingvistickou skutečností, např. osoby ženského pohlaví jsou vždy *feminina* a naopak všechny osoby mužského pohlaví jsou *maskulina*, ostatní jsou *neutra*. Přiřazení rodu podle příslušnosti k jednomu z pohlaví se používá také u lovných a domácích zvířat. Čím méně jsou ale zvířata pro lidi důležitá, tím více se zdá přiřazení rodu libovolné, proto Hentschel v gramatice *Deutsche Grammatik* zmiňuje tendenci přiřazovat rod podle vlastností zvířat: velká, silná nebo člověku podobná zvířata jsou rodu mužského, malá zvířata, málo podobná lidem jsou

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ HENTSCHEL, Elke. *Deutsche Grammatik*. Berlin: De Gruyter, 2010. ISBN 978-3-11-018560-7.

⁴⁸ Tamtéž, s. 105.

převážně rodu ženského. Dále se podle sémantických kritérií rozdělují jména neživých věcí do významových tříd a členové této třídy mají stejný rod, např. všechna substantiva označující druhy ovoce jsou s výjimkou *der Apfel* a *der Pfirsich* ženského rodu apod. U abstrakt můžeme pozorovat tendenci používání mužského rodu pro extrovertní emoce a naopak ženského rodu pro introvertní emoce.⁴⁹

V německém jazyce najdeme kombinace hlásek, které ovlivňují rod substantiv, mluvíme zde o přiřazení rodu pomocí fonologických kritérií. Například jednoslabičná slova začínající *kn-*, *tr-*, *dr-* jsou většinou rodu mužského *Knilch*, *Knick*, *Kniff*, *Draht*, *Dreh*, *Trick*, *Tritt*, jednoslabičná slova s příponami *-ft*, *-cht* jsou feminina *Luft*, *Macht*.⁵⁰

Při určování rodu pomocí morfologických kritérií se řídí určování rodu stejně jako u fonologických kritérií podle tvaru substantiva, ne podle obsahu. Německý jazyk je známý tvořením slov pomocí složenin a odvozenin, proto se při určování rodu používá Letzt-Glied-Prinzip, poslední slovo nebo přípona určuje příslušnost k jednomu z rodů. Tak jsou například všechna substantiva končící na *-ung* nebo *-schaft* feminina, přípony *-ling*, *-ismus* jsou rodu mužského a všechna substantiva končící na *-chen*, *-lein*, *-ing* jsou neutra. Pokud se jedná o složeninu dvou nebo více substantiv je opět poslední substantivum rodově určující *der Dampf* + *das Schiff* -> *das Dampfschiff*.⁵¹

Předposlední část kapitoly popisuje, jak německý jazyk určuje rod u substantiv převzatých z jiných jazyků. Pro přiřazení rodu k podstatným jménům označujících osoby se rod řídí pohlavím osob. Rody ostatních substantiv se přiřazují podle podobné morfologické struktury jiných německých slov. Například anglická slova končící na *-er* jsou maskulina. Dále rozhoduje o určení rodu příslušnost ke stejné významové skupině. V gramatice jsou také zmíněny regionální rozdíly v přiřazení rodů k podstatným jménům. Většinou je rod pevně daný, ale v některých regionech se může měnit. V němčině mohou mít substantiva

⁴⁹ Tamtéž, s. 106.

⁵⁰ Tamtéž, s. 107.

⁵¹ Tamtéž.

více rodů *der See – die See* a rod substantiva se mohl změnit společně s vývojem jazyka *mhd. daz sper – nhd. der Speer*.⁵²

V němčině je nutná shoda ve jmenné frázi, protože přídavné jméno patří k substantivu nám dává informaci o rodu *eine große Frau, ein lautes Kind, ein kleiner Mann*. U zájmen, která se vztahují k podstatným jménům, není tato shoda tolik důležitá. Rod zájmena se sice řídí podle substantiva, ke kterému se vztahuje *die Reise – sie, der Dampfer – er*, ale pokud se například jedná o člověka, není dodržení stejného rodu u zájmena tak striktní *das Mädchen – es* nebo *sie*.⁵³

Poslední část gramatiky řeší otázku, zda německý jazyk zohledňuje ženy a muže stejně. Němčina používá mužský rod jak pro označení pouze skupiny mužů, tak pro smíšené skupiny, i když se ve skupině nachází jediný muž. Jen pokud se jedná výhradně o ženy, používá německý jazyk substantiva ženského rodu. *Die Studenten* označuje muže i ženy, *Studentinnen* se používá jen pro označení pouze ženské skupiny. Kritika této jazykové situace sice nevymítala používání mužského rodu u smíšených skupin, ale začaly se používat různé strategie, jak se tohoto označení vyvarovat. Začal se používat tzv. *splitting*. Pokud tedy hovoříme o smíšených skupinách, použijeme zároveň označení pro osoby ženského a mužského pohlaví *Studentinnen und Studenten*. Jmenování obou pohlaví ale nepřispívá ekonomičnosti jazyka, proto se především v psaném jazyce zavedly různé redukce, které označují obě pohlaví: spojení slov pomocí *I HerausgeberInnen*, závorek *Sprecher(innen)*, lomítka *Schreiber/innen*, často se používá neutralizování substantiva, místo substantiva *Lehrer* se používá *Lehrpersonen* nebo *Lehrende*.⁵⁴

⁵² Tamtéž, s. 108.

⁵³ Tamtéž, s. 108.

⁵⁴ Tamtéž, s. 109.

2.6 Handbuch der deutschen Grammatik – Elke Hentschel /Harald Weydt⁵⁵

Kapitola o rodu substantiv začíná v gramatice *Handbuch der deutschen Grammatik* vysvětlením tohoto pojmu a srovnáním systému rodů německého jazyka s jinými jazyky, které nemusejí rozlišovat systém rodů na ženský, mužský a střední rod, ale například používají rozdělení na ženský rod a ostatní, které nejsou ženského rodu nebo naopak. Některé jazyky nemusejí mít žádný systém rodů, ale jazyky, které systém rodů mají, musejí splňovat tato kritéria:

- Shoda: ostatní slova, například adjektiva nebo člen, se musí řídit podle rodu substantiv.
- Zájmena: zájmena se musejí řídit podle rodu substantiv nebo podle rodu osoby.

Při určování rodu v německém jazyce hrají roli sémantická, morfologická i fonologická kritéria. U substantiv označujících jména neživých věcí, se toto určování řídí pomocí morfologických nebo fonologických kritérií. Pokud určujeme rod substantiv označujících jména osob a zvířat, najdeme zde shodu mezi gramatickým rodem a pohlavím, pokud jsou sémantické znaky *ženský* *mužský* obsaženy v samotném lexému.

Přiřazení rodu k substantivům označujících zvířata, aniž by člověk na první pohled mohl odhalit sémantickou motivaci pro výběr rodu, se zdá libovolné. Ale u zvířat, u kterých bylo nutností rozlišit pohlaví, jako jsou domácí nebo lovná zvířata, se rod substantiv řídí přirozeným rodem. U mláďat a označení druhů zvířat se většinou setkáme se středním rodem: *das Pferd* (druh zvířete) - *die Stute* (samice) - *der Hengst* (samec) *das Fohlen* (mláďě). Gramatika dále zmiňuje tendenci v němčině, kdy silná, velká a krásná zvířata jsou rodu mužského. Pro člověka odporná, neestetická, plazící se zvířata, jsou oproti tomu rodu ženského. Další tezí je podobnost zvířat s lidmi. Čím více jsou zvířata podobná lidem, tím větší je pravděpodobnost, že zvíře bude rodu mužského *tygr*; *lev*; *medvěd*, naopak

⁵⁵ HENTSCHEL, Elke a Harald WEYDT. *Handbuch der deutschen Grammatik*. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin: De Gruyter, 2003. ISBN 3-11-017501-0.

hmyz a měkkýši jsou rodu ženského.⁵⁶

Stejně jako u domácích a lovných zvířat se i při určení rodu jmen osob zohledňuje přirozené pohlaví. I zde ale existují výjimky jako u substantiv *Mädchen* a *Säuling*, kdy jsou pro přiřazení rodu důležitější morfologická kritéria a přípony *-chen*, *-ling*, které určují rod substantiv. U slova *Weib*, jak píše gramatika, se nenašel přesvědčivý důvod, proč je toto substantivum středního rodu. Vedle primární slovní zásoby označující lidské bytosti, jejichž rod se řídí přirozeným pohlavím *die Mutter*, *die Tochter*, *der Vater*, *der Sohn*, existuje skupina substantiv označujících osoby, které nepatří k primární slovní zásobě. Do této skupiny patří označení povolání *Koch*, *Student*, *President*. Všechna povolání jsou maskulina a pouze za pomoci přípony *-in* se vytvoří ženský derivát. Pro tuto modifikaci se vžil název *Motion – Movierung*, který byl převzat z feministické lingvistiky.⁵⁷

Problémem v takovémto používání substantiv, která označují povolání, je upřednostňování mužského rodu. Zatímco substantiva ženského rodu označují pouze skupiny osob ženského pohlaví, mužský rod se používá pro označení jak skupin, kde se nacházejí pouze muži, tak skupin smíšených. Proto velkým tématem, kterým se Hentschel a Weydt v této kapitole především zabývají, je problematika genderu. Jevu, kdy je zrušen (neutralizován) efektivní kontrast mezi oběma jednotkami, se v lingvistice říká neutralizace. Neutralizaci si můžeme také ukázat na příkladě, který uvádí gramatika „*Donald war 14 Tage auf Abenteuer in der Arktis.*“⁵⁸, zde označuje pojem *den 24* hodin. U označení osob maskulinem se stejně tak jedná o neutralizaci. Slovo *Student* označuje pouze muže ve větě „*An der Übung nehmen fünfzehn Studentinnen und fünf Studenten teil*“⁵⁹. Proti této větě stojí věta „*Die Freie Universität Berlin hatte damals 62000 Studenten*“⁶⁰, kdy slovo *Student* označuje studenty ženského i mužského pohlaví. Tato neutralizace má ale nepříjemné následky pro ženy, které si mohou být jisté, že jsou zmiňovány, pouze u ženských forem. Ženy mají také menší váhu při označování smíšených skupin, kdy je *Studentinnen* označení pouze pro skupinu

⁵⁶ Tamtéž, s. 160.

⁵⁷ Tamtéž, s. 162.

⁵⁸ Tamtéž, s. 164.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

žen, ale pokud se ke skupině přidá pouze jediný muž, musí být skupina označena *Studenten*. Pokud se stane opačně, označení se nezmění. Gramatika uvádí pravidla pro použití neutralizace, které není v německém jazyce libovolné. Jako archilexém platí pravidelně člen, který je hezcí, cennější a silnější. Proto je, jak stojí v příkladu, *den* důležitější pro lidi než *noc*, *lev* je silnější než *lvice* a protože *kráva* je pro lidi cennější a užitečnější než *býk*, vystupuje *kráva* jako archilexém „*Kühe auf der Weide*“⁶¹, ve stádě se může nacházet i býk. Dalším problémem neutralizace, který gramatika uvádí, je označení smíšených skupin mužským rodem, kdy v mnoha případech takovéto označení asociuje pouze skupinu mužů. Například u zpodstatnělých adjektiv *der Abgeordnete*, *die Abgeordnete*, která mají v množném čísle neutrální rod *die Abgeordneten* jak pro feminina, tak pro maskulina, může pro čtenáře věta „*Die Abgeordneten tanzten mit ihren Frauen*“⁶² znít přirozeněji než „*Die Abgeordneten tanzten mit ihren Männern*“⁶³, protože často ve společnosti slovo *Abgeordneten* asociuje v první řadě osoby mužského pohlaví.

Proti takovému označování skupin osob, kdy jsou vždy jmenováni muži a ženy jsou eventuelně míněny, byla založena různá ženská hnutí, která pomohla prosadit některé změny. Jednou ze změn, která byla zavedena je *splitting*, kdy jsou jmenována obě pohlaví *Die Wählerinnen und Wähler*. Nevýhodou *splittingu* je jeho neekonomičnost, pokud ke jmenovaným osobám patří přivlastňovací údaje „*In einer Notlage sollte jede Frau und jeder Mann ihrer oder seiner Nachbarin bzw. ihrem oder seinem Nachbarn helfen.*“⁶⁴. Proto byl zaveden tzv. *gemässigtetes Splitting*, který úsporněji používá dvojí jmenování. Namísto jmenování osob ženského i mužského pohlaví se použije neutrálního výrazu, místo *jeder alle* nebo spojení se substantivem *Person* -> *Fachperson*, další variantou je odvozenina s *I StudentInnen*, značení pomocí lomítka nebo závorek *Autor/inn/en*, *Autor(inn)en*. U kompozit, která jsou tvořena pomocí *-mann* se dříve používalo *männin* -> *Amtmännin* dnes se používá *-frau* -> *Amtsfrau*. Bylo také navrženo, aby se

⁶¹ Tamtéž, s. 164.

⁶² Tamtéž, s. 165.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž, s. 166.

feminina deklarovala jako rodově neutrální a ženský rod se používal pro označení smíšených skupin. Tento návrh se ale neprosadil.⁶⁵

Vztah mezi používáním mužských a ženských forem je v praxi závislý na mnoha faktorech. Záleží na druhu textu, zda se jedná o oficiální nebo informační dopis, stejně tak můžeme vyzorovat regionální rozdíly v přístupu k této problematice, například ve Švýcarsku se používá *splitting* více než v Německu. Ale celkově můžeme v německém jazyce zaznamenat větší pokrok v této problematice.⁶⁶

2.7 Mluvnice současné němčiny – Jaromír Povejšil⁶⁷

V úvodu kapitoly píše Jaromír Povejšil, že každé substantivum patří k mužskému, ženskému nebo střednímu rodu. „*U jmen osob a některých zvířat je příslušnost k mužskému či ženskému rodu dána přirozeným (biologickým) rodem.*“⁶⁸ Naopak přiřazení rodu jmen neživých předmětů je čistě jazykovou záležitostí, roli zde hraje lexikální základ slova.

V německém jazyce charakterizuje rod substantiva jednoznačně člen. Člen v němčině může být určitý, ten nejpřesněji informuje o rodu substantiva anebo neurčitý. „*Syntakticky se rod v německé větě projevuje shodou mezi atributivním adjektivem, popř. zájmenem a substantivem, k němuž se vztahuje. Není-li německé substantivum rodově zařazeno členem, nese jeho rodovou charakteristiku příslušný atribut.*“⁶⁹

Po úvodním vysvětlení kategorie rodu popisuje Povejšil ve zbylé části kapitoly rozdíl mezi biologickým a mluvnickým (gramatickým) rodem. Mluvnický rod se s biologickým rodem shoduje v případech jmen osob a některých zvířat *der Vater; die Mutter; der Stier; die Löwin*. Dále se ve třech bodech věnuje situacím, kdy je mluvnický rod v rozporu s rodem biologickým.

⁶⁵ Tamtéž, s. 166.

⁶⁶ Tamtéž, s. 167.

⁶⁷ POVEJŠIL, Jaromír. *Mluvnice současné němčiny*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0076-3.

⁶⁸ Tamtéž, s. 111.

⁶⁹ Tamtéž, s. 112.

V prvním případě uvádí substantiva *die Wache, das Weib, das Fräulein*. V druhém bodě se jedná o názvy povolání a akademických titulů, pro které má němčina pouze mužské tvary, ale užívají se i pro ženy *Schlosser, Proffesor*. Nebo jsou možné oba tvary, kdy substantiva ženského rodu jsou vytvořena pomocí jedině přípony, kterou má němčina k dispozici *-in*.⁷⁰ Ve třetím bodě se Povejšil zabývá jmény zvířat, u kterých němčina nepřihlíží k biologickému rodu. Jen pokud je potřeba rozlišit samici od samce řídí se mluvnický rod biologickým.

Poslední část kapitoly je věnována gramatickému rodu, který je rozdělen do tří částí. První část informuje o sufixech, které přiřazují podstatné jméno k jednomu z rodů, druhá část se věnuje sémantickým skupinám, které patří často k jednomu rodu a třetí část popisuje jevy, kdy může mít substantivum více rodů.

1. Odvozovací přípony rodově určující: jak už napovídá název, v této části najdeme přehled přípon, které určují, zda substantivum patří k mužskému, ženskému nebo střednímu rodu.
2. Rod substantiv některých sémantických skupin:⁷¹
 - a. maskulina jsou názvy: ročních období, měsíců, dní, světových stran, povětrnostních srážek, větrů, alkoholických nápojů.
 - b. Feminina jsou názvy: lodí, letedel, stromů, květin, substantivizované číslovky, názvy řek se zakončením na *-e, -a*.
 - c. Neutra jsou názvy: kovů a chemických prvků, kontinentů, zemí, ostrovů a obcí které jsou bez členu, substantivizovaná neohebná slova a adjektiva.
3. Substantiva dvojího rodu: „*V němčině je řada substantiv, která mají dvojí, výjimečně i trojí rod a významově jsou totožná der/das Filter; der/das Gulasch. Kromě toho existují substantiva, která jsou homonymní, ale významově rozlišena rodem der Alp (děsivý sen); die Alp (horská pastvina). Dále se v němčině setkáváme s dvojicemi substantiv, která si jsou velmi blízká formou, ale rodově a významově se od sebe liší der Akt*

⁷⁰ Tamtéž, s. 113.

⁷¹ Tamtéž, s. 116.

(akt), die Akte (spis); der Mai (květen); das Maie (májka).“⁷² Povejšil zmiňuje tento typ podstatných jmen, protože v češtině existují podobná substantiva, ale na rozdíl od němčiny je jejich význam stejný *brambor – brambora*.

⁷² Tamtéž, s. 117.

Praktická část

V teoretické části jsme popsali, jak se jednotlivé gramatiky věnují problematice rodu a jak tuto problematiku charakterizují. V praktické části se budeme věnovat analýze těchto gramatik. Při analýze se nejprve zaměříme na celkový rozsah kapitoly *Rod substantiv* ve zmíněných gramatikách a následně podrobněji popíšeme a rozebereme jednotlivé části patřící do kategorie rodu, kterým se gramatiky věnují. Gramatiky porovnáme a zhodnotíme pomocí vytvořených grafů. Rozsah kapitoly nám ale nic neřekne o zpracování tématu a přínosu gramatik pro studující DaF, proto je druhá část práce zaměřena na porovnání obsahu jednotlivých gramatik. V poslední části na základě prostudovaných publikací popíšeme jevy, které jsou v rámci této kategorie pro studující DaF obtížné a zmíníme několik rad, které mohou studentům při učení a zapamatování rodu substantiv pomoci.

3 Výzkumný problém

V německém jazyce je se substantivem pevně spojen rod. Německá substantiva mají ale v mnoha případech odlišný rod od substantiv v češtině, proto je pro studující DaF důležité znát a také kvůli rozdílnosti se naučit, k jakému rodu substantiva patří. Z toho důvodu by tu měly být pro studenty dobré gramatiky, ze kterých získají informace o této problematice.

3.1 Základní výzkumná otázka a cíl práce

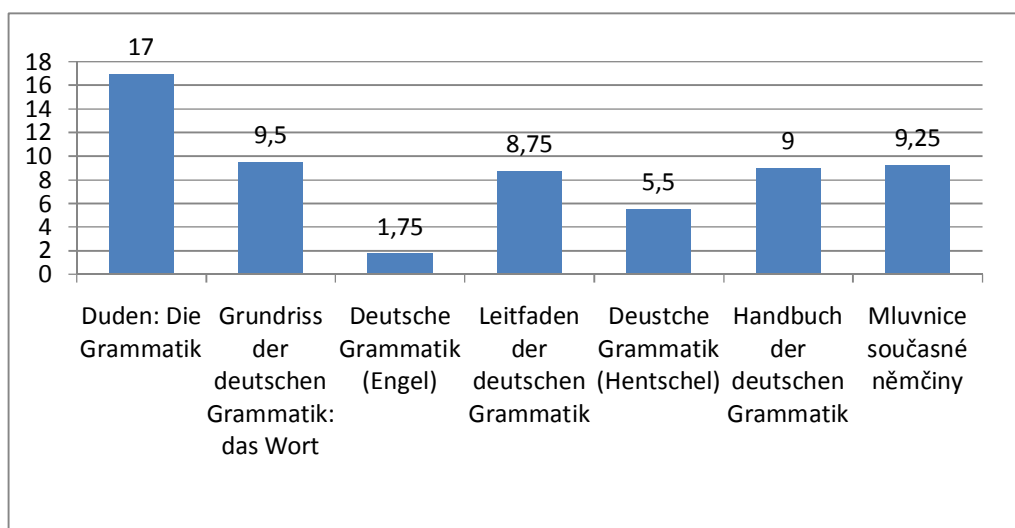
Na základě výzkumného problému jsme si položili otázku, zda jsou studujícím DaF takovéto gramatiky k dispozici. Gramatiky musí být srozumitelné, přehledné a poskytovat dostatek informací o rodu substantiv. Cílem práce je zjistit, jak sedm vybraných gramatik: *Duden: Die Grammatik*; *Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort*; *Deutsche Grammatik*; *Leitfaden der deutschen Grammatik*; *Deutsche Grammatik*; *Handbuch der deutschen Grammatik*; *Mluvnice současné němčiny* odpovídá těmto požadavkům.

4 Analýza publikací

4.1 Analýza podle rozsahu

Tato část práce se věnuje analýze rozsahu kapitoly *Rod substantiv* v jednotlivých gramatikách. Při analýze jsme nejprve porovnali gramatiky na základě počtu stran, které tato kategorie v publikaci zabírá. Porovnání na základě počtu stran je pouze orientační, pro přesnější analýzu rozsahu jsme vytvořili grafy pro jednotlivé gramatiky, které v procentech popisují rozsah kategorie a jejich jednotlivých podkategorií.

Graf 1 Rod substantiv v gramatikách podle počtu stran

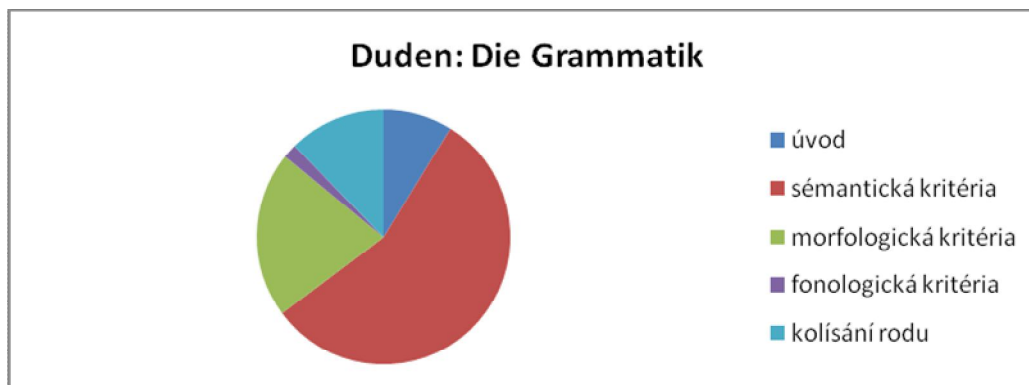
Zdroj: vlastní práce

Graf 1 ukazuje, na kolik se jednotlivé gramatiky v porovnání s ostatními zabývají problematikou rodu. Z grafu můžeme vyčíst, že rozsah kategorie rodu je v gramatikách poměrně vyrovnaný. Podle rozsahu stran nejvíce popisuje rod substantiv *Duden: Die Grammatik*. Vůbec nejméně se kategorií rodu zabývá Ulrich Engel v gramatice *Deutsche Grammatik*. Ostatní gramatiky popisují kategorii rodu substantiv v rozsahu kolem devíti stran, o něco méně se této kategorii věnuje ve své publikaci *Deutsche Grammatik* Elke Hentschel.

Následující grafy zobrazují vnitřní rozčlenění kapitoly *Rod substantiv* v jednotlivých gramatikách. Pro dobrou přehlednost a porovnání jsou údaje

vyhodnoceny v procentech. Z grafů můžeme vyčíst faktory, které jsou pro jednotlivé gramatiky při určování rodu nejdůležitější, kterými se zabývají nejvíce, či které potřebují podrobnější vysvětlení a také pravidla, kterým nepřikládají takovou váhu, nebo které jsou lehce pochopitelné a nepotřebují dlouhý výklad.

Graf 2 Duden: Die Grammatik

Zdroj: vlastní práce

Duden: Die Grammatik (viz. Graf 2), se nejvíce věnuje sémantickým kritériím ze 55,88%. Do těchto kritérií zahrnuje jména osob, zvířat a neživých věcí. Z této části se zabývá nejvíce jmény neživých předmětů a to z 51,58%, jmény osob z 37,37% a jmény zvířat z 11,05%. Na druhém místě jsou morfologická kritéria, která jsou zastoupena z 21,18%. Fonologickým kritériím, která jsou jednou ze základních kritérií určování rodu, ale kterým se gramatika příliš nevěnuje, zabírají v kapitole 1,76%. Více se v gramatice dočteme o kolísání rodu u německých substantiv, a to z 12,35%. Úvodu do problematiky rodu věnuje 8,82%.

Z dat uvedených v grafu (viz. Graf 2) můžeme tedy vyvodit, že podle gramatiky Duden potřebují nejdelší vysvětlení sémantická kritéria, hlavně pomocná pravidla pro určování rodu jmen neživých věcí. Naopak určování rodu podle fonologických kritérií nepřikládá gramatika takový důraz, protože pravidla pro určování rodu pomocí morfologických nebo sémantických kritérií jsou silnější. Tuto možnost ale představuje, aby měl čtenář komplexní přehled o problematice.

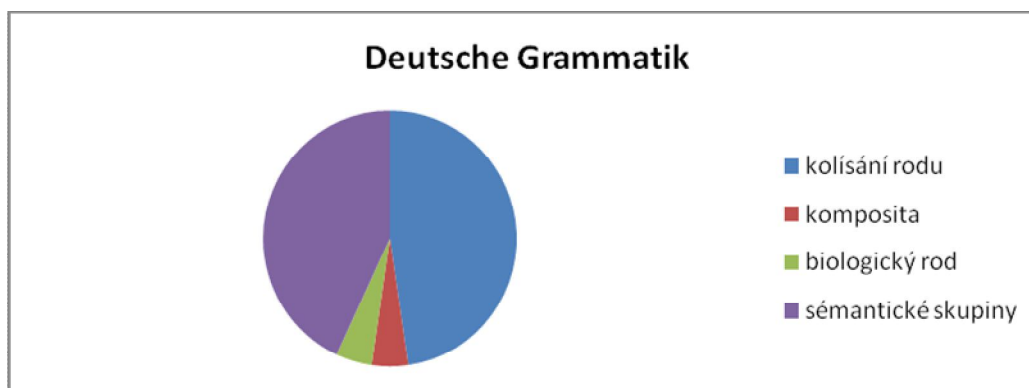
Graf 3 Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort

Zdroj: vlastní práce

Gramatika *Grundriss der deutschen Grammatik: das Wort* se substantivu věnuje v kapitole *Flexe jmen*. Kapitola je rozdělena do tří částí. V první části, které věnuje 7,89%, popisuje Peter Eisenberg substantivní paradigma. V druhé části se věnuje z 39,47% deklinaci substantiv v jednotném a množném čísle. V poslední části, které se v kapitole věnuje nejvíce a která zabírá 52,63%, popisuje tvoření plurálu. Pomocným pravidlům pro určení rodu substantiv a problematice rodu, jako se věnují ostatní zmiňované gramatiky, se Peter Eisenberg ve své publikaci nevěnuje.

Graf 4 Deutsche Grammatik – Ulrich Engel

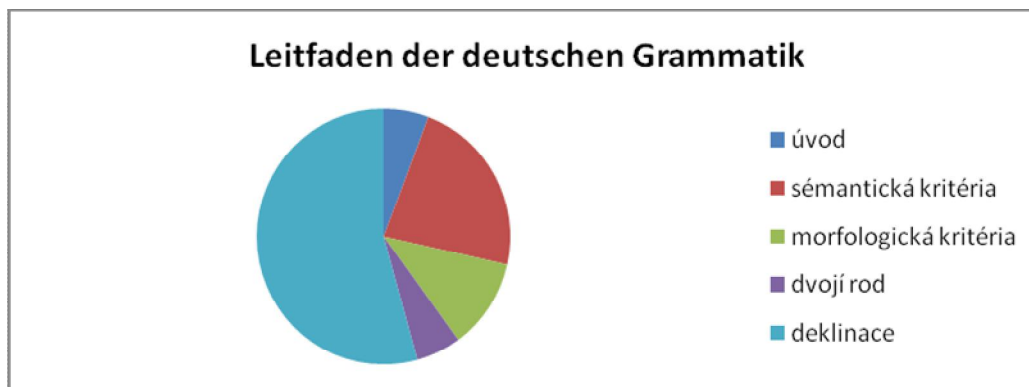

Zdroj: vlastní práce

Další zvolenou publikací je *Deutsche Grammatik* od Ulricha Engela, ve které se Engel především věnuje problematice kolísání rodu a určení rodu jmen neživých věcí podle významových skupin. Kolísání rodu zastupuje v gramatice celých 47,43%. Z toho ve 24,1% vysvětluje a uvádí podstatná jména, která mohou mít více rodů, ale význam slova se nemění, a ve zbylých 75,90% uvádí příklady

pro podstatná jména, která mají více rodů, ale se změnou rodu se mění význam slova. 42,86% věnuje Ulrich Engel určení rodu podle rozdělení do sémantických skupin. Kromě těchto dvou podkategorií se v gramatice velmi krátce dočteme o určování rodu u kompozit (z 4,57%) a ve stejném rozsahu se dočteme o informacích o biologickém rodu substantiv. Celkově, ve srovnání s ostatními gramatikami, nevěnuje Ulrich Engel této problematice tolik pozornosti.

Graf 5 Leitfaden der deutschen Grammatik

Zdroj: vlastní práce

Ve třetí publikaci *Leitfaden der deutschen Grammatik* se nejvíce dočteme z 54,29% o deklinaci substantiv. Tato část je rozdělena do tří podkapitol. V 36,84% je rozebírána deklinace substantiv v singuláru, 52,63% je věnováno deklinaci substantiv v plurálu a 10,53% je věnováno zvláštnostem tvoření plurálu. Druhá největší část, 22,86%, je věnována sémantickým kritériím, které zahrnují zařazení jmen neživých věcí do významových skupin. Z 11,43% se dále zabývá morfologickými kritérii a z 5,71% kolísání rodu. Obecné informace o rodu substantiv zabírají v gramatice 5,71% a Helbig a Buscha v nich zmiňují i odlišnost mezi gramatickým a biologickým rodem.

Jak vidíme z grafu (viz. Graf 5) kromě deklinace substantiv potřebují, stejně jako v gramatice Duden (viz. Graf 2), nejdelší vysvětlení pomocná pravidla určování rodu podle sémantických kritérií, ale na rozdíl od gramatiky Duden do těchto kritérií zahrnují Helbig a Buscha pouze jména neživých věcí.

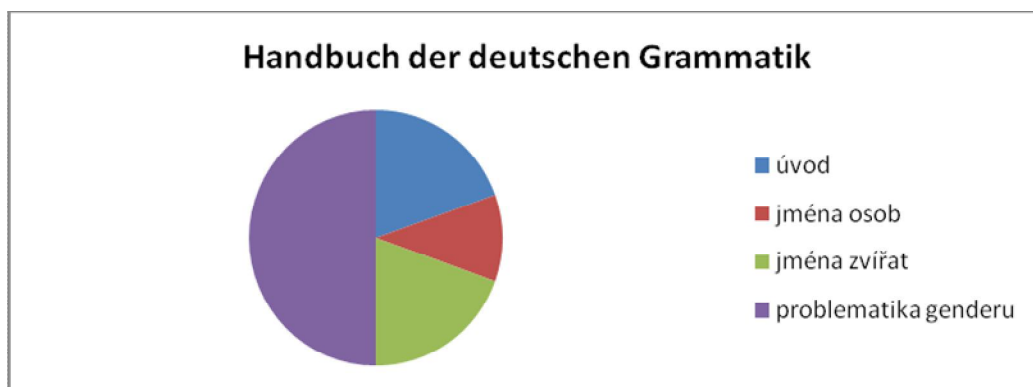
Graf 6 Deutsche Grammatik – Elke Hentschel

Zdroj: vlastní práce

V gramatice *Deutsche Grammatik* se Elke Hentschel snaží popsat všechny uvedené kategorie v grafu (viz Graf 6) poměrně rovnoměrně. 18,18% věnuje obecným informacím o rodu substantiv a ve stejném rozsahu informuje i o sémantických kritériích, do kterých zařazuje jména osob, zvířat a neživých věcí. Z 18,18% rozebírá také pravidla přiřazení rodu u cizích slov, kterým věnovala vlastní kapitolu. Z 9,09% jsou zastoupena morfologická kritéria a z 13,64% fonologická kritéria, kterým se Hentschel věnuje více než *Duden: Die Grammatik* (viz. Graf 2) a kterými se ostatní gramatiky nezabývají. Nejdůležitější je pro Elke Hentschel vysvětlit problematiku genderu, protože této problematice věnuje nejdelší část z kapitoly - 27,73%.

Graf 7 Handbuch der deutschen Grammatik

Zdroj: vlastní práce

Publikace *Handbuch der deutschen Grammatik* se věnuje v kategorii rodu pouze čtyřem oblastem. Obecným informacím o rodu substantiv, ve kterých

porovnává německý jazyk s jinými jazyky, zmiňuje rozdíl mezi gramatickým a přirozeným rodem a určování rodu pomocí morfologických, sémantických a fonologických kritérií, věnuje 19,44%. Z 11,11% popisuje určování rodu jmen osob a z 19,44% jmen zvířat. Podle rozsahu, který zabírá problematika genderu v této kapitole (viz. Graf 7), je pro autory publikace Elke Hentschel a Haralda Weydta tato problematika německého jazyka nejdůležitější.

Graf 8 Mluvnice současné němčiny

Zdroj: vlastní práce

V *Mluvnici současné němčiny* od Jaromíra Povejšila je rozdělena kapitola o rodu do tří částí. Největší část 70,27% je věnována gramatickému rodu, který je dále dělen do třech podkategorií. První podkategorií jsou odvozovací přípony rodově určující, kterým věnuje 30,77%, druhou podkategorií je rod substantiv některých sémantických skupin, které zabírají 23,08% a ve třetí podkategorii jsou z 46,15% rozebírána substantiva dvojího rodu. Z 18,92% popisuje Jaromír Povejšil biologický rod jmen osob. A zbylých 10,81% zaujímají v kapitole obecné informace o rodu substantiv.

4.2 Analýza podle obsahu

Jak už napovídá nadpis, budeme se v této části práce zabývat analýzou obsahu jednotlivých publikací. Ve vytvořené tabulce (viz. Tabulka 1) najdeme přehled obsahu těchto gramatik. Na základě tohoto přehledu si můžeme udělat obrázek o tom, která gramatika se čím zabývá, čím může studujícím DaF oproti ostatním gramatikám přispět a co které gramatické naopak chybí. Gramatiky mezi sebou

můžeme porovnat. Zmíníme se také o grafické úpravě textu, protože graficky dobře upravené gramatiky pomáhají studentům lépe se orientovat v knize a problematice. Dalším důležitým faktorem, který ovlivňuje výběr gramatiky pro studující, je jazyková stránka gramatiky, zda gramatika používá hodně odborných názvů nebo je psána jako jednoduchý souvislý text atd. Všechny zmíněné faktory se v popisu publikací snažíme postihnout.

Tabulka 1 Obsah gramatik

	Duden:Die Grammatik	Grundriss der deutschen Grammatik	Deutsche Grammatik (Engel)	Leitfaden der deutschen Grammatik
Sémantická k.	/			
Jména osob	/			
Jména zvířat	/			
Jména než. věcí	/		/	/
Morfologická k.	/			/
Fonologická k.	/			
Gender	/			
Kolísání rodu	/		/	/
Flexe		/		/
	Deutsche Grammatik(Hen tschel)	Handbuch der deutschen Grammatik	Mluvnice současné němčiny	
Sémantická k.	/		/	
Jména osob	/	/	/	
Jména zvířat	/	/	/	
Jména než. věcí	/		/	
Morfologická k.	/		/	
Fonologická k.	/			
Gender	/	/	/	
Kolísání rodu			/	
Flexe				

Zdroj: vlastní práce

Z tabulky (viz. Tabulka 1) vidíme, že se *Duden: Die Grammatik* snaží postihnout všechny podkategorie rodu substantiv. V největší míře se zabývá sémantickými kritérii, která dále rozděluje do podkapitol - jména osob, zvířat a neživých věcí. U jmen osob se věnuje rozdílu mezi gramatickým a biologickým rodem a v této části krátce zmiňuje problematiku genderu. Nejvíce se věnuje pravidlům určování rodu u jmen neživých věcí a jejich rozdělení podle sémantických skupin. U morfologických kritérií dává Duden přehled pravidel pro určení rodu u kompozit, najdeme zde přehlednou tabulku s typickými sufisy a jejich příslušností k jednomu ze tří rodů. Jako jedna z mála gramatik zmiňuje

význam fonologických pravidel pro určení rodu. V poslední části se nezapomíná zmínit o pravidlech kolísání rodu, přejatých substantivech a o změně rodu substantiva v průběhu vývoje jazyka. Duden je zaměřen především teoreticky, ale ke každé teorii uvádí i názorné příklady. Členění do kapitol a podkapitol pomáhá lepší orientaci v gramatice, nicméně může působit nepřehledně kvůli malému písmu. Pro komplexní pochopení gramatiky nebo tématu se nacházejí v textu odkazy, které nás nasměrují na jinou část gramatiky, pokud gramatika potřebuje další vysvětlení. Jazykově je gramatika Duden náročnější, protože se zde nachází i odborné termíny, téma se snaží podat komplexně a velmi odborně, proto bych ji doporučila pro zkušenější studenty. *Duden: Die Grammatik* je určitě vhodná pro studenty, kteří se chtějí zabývat problematikou rodu do hloubky.

Gramatika *Grundriss der deutschen Grammatik: das Wort* od Petera Eisenberga, jak můžeme vyčíst z tabulky (viz Tabulka 1) nebo jsme se dozvěděli v teoretické části práce, je pojata jinak než ostatní gramatiky. V gramatice *Grundriss der deutschen Grammatik: das Wort* se dozvídáme o rodu substantiv pouze v kapitole *Flexe substantiv*. Gramatika nám poskytne přehled, jakým způsobem se skloňují substantiva, podle toho k jakému rodu patří. Pokud ale čtenář hledá vysvětlení pomocných pravidel, podle kterých se může řídit při určování rodu substantiv, není tato gramatika vhodná. Pouze když se čtenář pozorně zaměří na text, může vyčíst několik pravidel, která substantiva patří k ženskému, mužskému nebo střednímu rodu. Pokud by se chtěl ale čtenář o rodu substantiv dozvědět něco více než základní pravidla, je tato kniha právě kvůli tomu, že není koncipována jako jiné gramatiky, zajímavá. Strukturou je gramatika psána jako souvislý text, po jazykové stránce obsahuje hodně odborných názvů a složitějších souvětí, proto bych ji stejně jako *Duden: Die Grammatik* doporučila pro zkušenější studenty.

Ulrich Engel v gramatice *Deutsche Grammatik* spoléhá především na příklady. Teoretická část, která by problematiku rodu vysvětlovala, téměř chybí. Navíc se zaměřuje pouze na problematiku kolísání rodu v němčině a jména neživých věcí a jejich rozdělení do skupin podle jejich příslušnosti k rodu. Jen

krátce se zmiňuje o rodu jmen osob a zvířat, ale protože se rod jmen osob řídí ve většině případů biologickým rodem, nepotřebuje tato část gramatiky dlouhé vysvětlení. U jmen zvířat už je ale zapotřebí podat delší vysvětlení, protože toto pravidlo nemůžeme vždy použít, v této gramatice ale tato pravidla nenajdeme. Krátce se také zmiňuje o určení rodu na základě morfologických kritérií, a sice o určení rodu u kompozit. V této části ale úplně chybí vysvětlení dalších morfologických pravidel, jako přiřazení rodu substantiva podle sufixů a prefixů. Ulrich Engel se nezabývá ani pravidly určování rodu pomocí fonologických kritérií. Protože jsou tyto tři výše uvedené kategorie v gramatice jen krátce zmíněny, nejsou pro přehled obsahu zapsány v tabulce (viz. Tabulka 1). Protože se Ulrich Engel zabývá problematikou rodu pouze na dvou stránkách, není členění ani jazyková stránka textu složitá. Nejsou zde žádné subkapitoly, text je členěn pouze odstavci, ale je přehledný. Studenti DaF ale o problematice rodu z této publikace nezískají dostatek informací.

Stejně jako gramatika *Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort*, věnuje velkou část gramatika ***Leitfaden der deutschen Grammatik*** od Gerharda Helbiga a Joachima Buschi kategorii flexe substantiv. Oproti gramatice *Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort*, se ale *Leitfaden der deutschen Grammatik* zřídka dlouhé teorie a zaměřuje se především na příklady, což ale nevadí, protože gramatika je díky těmto příkladům pochopitelnější. V tabulce (viz. Tabulka 1) můžeme vidět, že se gramatika orientuje na jména neživých věcí a jejich rozdělení podle sémantických skupin, na morfologická kritéria, především určení rodu pomocí sufixů, prefixů a na dvojí rod. V gramatice se nedočteme o určení rodu pomocí fonologických kritérií. Krátce je v gramatice zmíněn biologický rod u jmen osob a zvířat. Po grafické stránce je gramatika přehledně členěna do kapitol a podkapitol. V textu se čtenáři mohou tedy dobře orientovat. V gramatice *Leitfaden der deutschen Grammatik* není tolik teoretického textu, gramatika hlavně spoléhá na pochopení problematiky pomocí příkladů, proto není gramatika ani jazykově náročná.

Kromě flexe a kolísání rodu, které zmiňuje jen krátce, se *Deutsche Grammatik* od Elke Hentschel stejně jako *Duden: Die Grammatik*, snaží věnovat všem pravidlům určování rodu, nezachází ale do takových detailů. U sémantických kritérií nenajdeme například podrobný popis pravidel určování rodu u jmen neživých věcí jako u ostatních gramatik, ani přehled sufixů u morfologických kritérií. Hlavní kategorií, kterou se *Deutsche Grammatik* zabývá, je problematika genderu. Gramatika srovnává a zmiňuje rod substantiv i u jiných jazyků, čtenář tak sice dostane všeobecný přehled o jiných jazycích, ale o to méně se pak gramatika věnuje problematice rodu v němčině. Oproti předešlým gramatikám, kde je text členěn do kapitol a podkapitol, je psána jako souvislý text, zaměřený především na teorii. Po jazykové stránce se gramatika čte velmi dobře, nejsou zde náročné odborné názvy ani složitá souvětí. Pokud čtenář hledá určitou část gramatiky, jsou jednotlivé podkapitoly v textu označeny pouze tučným písmem, příklady jsou v textu vyznačeny kurzívou. V textu najdeme odkazy na sekundární literaturu.

Handbuch der deutschen Grammatik od Elke Hentschel a Haralda Weydta je publikace zaměřená především na problematiku genderu, o které se hlavně v německy mluvících zemích často diskutuje, protože například oproti češtině není němčina v tomto směru tak flexibilní. V úvodu kapitoly se dočteme pouze o pravidlech určování rodu u jmen zvířat a osob a postupně směřují Hentschel a Weydt od určování rodu jmen osob k problematice genderu. Ostatními pravidly určování rodu se gramatika nezabývá. Stejně jako předešlá publikace *Deutsche Grammatik* od Elke Hentschel je psána jako souvislý text, zaměřující se především na teoretické vysvětlení problematiky rodu. Doporučila bych ji pro pokročilé studenty germanistiky, protože gramatika slouží spíše pro rozšíření informací o rodu substantiv.

Mluvnice současné němčiny od Jaromíra Povejšila je psána jako komparace českého a německého jazyka. Gramatika je psána česky, proto je vhodná pro začínající studenty německého jazyka. Text je přehledně členěn do kapitol a podkapitol. Gramatika je orientována jak na teorii, tak na vysvětlení

gramatiky pomocí příkladů. Z tabulky (viz. Tabulka 1) můžeme vyčíst, že se gramatika zabývá biologickým rodem, krátce zmiňuje i problematiku genderu, a v druhé části publikace rodem gramatickým. V kapitole gramatický rod se dočteme o určování rodu substantiv pomocí sufixů, určování rodu substantiv podle sémantických skupin a o substantivech dvojího rodu. Gramatika vůbec nezmiňuje fonologická kritéria pro určení rodu substantiv.

4.3 Shrnutí

Praktická část práce se zaměřuje na zastoupení kategorie rodu v jednotlivých německých a česko-německých kontrastivních gramatikách. Analyzovali jsme rozsah této kategorie v jednotlivých publikacích. Pomocí grafů jsme procentuálně vyjádřili, kterými částmi této problematiky se publikace zabývají nejvíce a naopak. Následně jsme analyzovali gramatiky podle obsahu: jak se této problematice věnují, které informace v gramatice chybí, jaká je grafická úprava gramatiky a pro koho je gramatika vhodná.

Duden: Die Grammatik klade důraz na to, aby postihl všechny části problematiky rodu. Nejvíce se zabývá sémantickými a morfologickými kritérii. Gramatika je zaměřena jak na teorii, tak na příklady. Pokud se chce student zabývat problematikou rodu do hloubky, je *Duden: Die Grammatik* vhodnou publikací, protože v porovnání s ostatními gramatikami podává komplexní přehled o problému.

Grundriss der deutschen Grammatik: das Wort od Petera Eisenberga je gramatika, která je koncipována jinak než ostatní zmiňované gramatiky. V gramatice nenajdeme popsána pravidla pro určování rodu substantiv. Gramatika se kategorii rodu věnuje v kapitole o jmenné flexi. Po jazykové stránce je gramatika vhodná pro studenty s vyššími jazykovými znalostmi, protože se zde nachází odborné termíny a složitější konstrukce vět. Pokud se chce ale student dozvědět o základních pravidlech pro určení rodu substantiv, tuto gramatiku bych nedoporučovala.

Třetí publikace *Deutsche Grammatik* od Ulricha Engela se zabývá rodem substantiv velmi málo. Nejvíce popisuje problematiku kolísání rodu substantiv a určení rodu pomocí sémantických kritérií. Okrajově se zmiňuje o určování rodu substantiv u jmen osob a zvířat. Úplně chybí pravidla pro morfologická a fonologická kritéria. Tato gramatika není pro studenty DaF dostačující, protože získáme jen málo informací o kategorii rodu.

Leitfaden der deutschen Grammatik od Gerharda Helbiga a Joachima Buschi je publikace zaměřená především na příklady. Zdlouhavě nevysvětluje teorii, pouze podává základní vysvětlení problematiky rodu, proto není jazykově náročná a doporučila bych ji i pro studenty s nižšími jazykovými znalostmi. Gramatika se nejvíce zabývá flexí substantiv. Jen krátce zmiňuje biologický rod u jmen osob a zvířat, protože tato pravidla nepotřebují dlouhé vysvětlení. Především se gramatika věnuje příkladům určování rodu pomocí sémantických a morfologických kritérií. Gramatika opomíjí fonologická kritéria určování rodu.

Deutsche Grammatik od Elke Hentschel a *Handbuch der deutschen Grammatik* od Elke Hentschel a Haraldta Weydta jsou publikace, které jsou koncipovány velmi podobně, obě gramatiky jsou psány jako souvislý text a zabývají se především problematikou genderu, proto bych je doporučila pro studenty, kteří si chtějí rozšířit a doplnit informace o rodu substantiv.

Mluvnice současné němčiny od Jaromíra Povejšila je vhodná i pro studenty, kteří nemají velké jazykové znalosti němčiny, protože je psána česky. Výhodou gramatiky také je, že porovnává německý jazyk s českým, studenti si tedy mohou lépe osvojit pravidla pro určování rodu. Nejvíce informací je v gramatice věnováno biologickému a gramatickému rodu. Jako některé jiné gramatiky, zmíněné výše, opomíjí fonologická kritéria pro určení rodu. Všechna ostatní kritéria se ale snaží postihnout rovnoměrně.

5 Problémy přiřazení rodu substantiv

Pro dobrou němčinu je důležité, aby byl správně přiřazen rod k substantivu, jinak může naše výpověď znít pro rodilé mluvčí zvláště a může také docházet k nedorozuměním v komunikaci. Přiřazení správného rodu k substantivu patří k největším problémům při učení se německému jazyku. Proto je tato část práce zaměřena na konkrétní jevy, se kterými mají studenti DaF při určování rodu problémy.

V českém jazyce si jako rodilí mluvčí rod substantiv určíme podle ukazovacích zájmen *ten, ta, to*, případně podle deklinace. V německém jazyce tuto pomůcku použít nemůžeme, protože v němčině se zdá přiřazení rodů libovolné a často se neshoduje s rodem substantiv v češtině. Proto je důležité, aby se studenti učili rod podstatných jmen jako součást daného substantiva. Nebo se naučili určitá pomocná pravidla určování rodu, která ale nejsou zcela spolehlivá, protože vždy existuje nějaká výjimka.

Při určování rodu substantiv označujících osoby nemají studenti většinou problémy, protože se rod substantiv řídí biologickým rodem, samozřejmě i zde najdeme výjimky jako *das Mädchen (dívka)*, kdy morfologická pravidla mají přednost před sémantickými, a proto je toto podstatné jméno v němčině rodu středního. Často se tedy stává, že čeští studenti používají člen *die (ta dívka)*, protože jim osoba ženského pohlaví asociuje použití rodu ženského a zapomínají na morfologická kritéria při určení rodu.

Zákeřností německého jazyka je používání více rodů. U substantiv, kde se změnou rodu nemění význam slova, může být tato skutečnost pro studenty výhodou, protože když student použije jeden z rodů, nemůže se splést, například *der/das Gulasch*. Ale u substantiv, u kterých se změnou rodu mění i význam substantiva, může docházet k nedorozuměním v komunikaci, pokud použijeme nesprávný člen, např. *der Leiter (vedoucí)* ale *die Leiter (žebřík)*.

Protože člen nese v německém jazyce informace o rodu podstatného jména, zmíním v této práci i problémy, které studenti DaF mohou mít při přiřazování členu. V němčině se člen dělí na člen určitý *der, die, das* a člen

neurčitý *ein, eine, ein*. Studenti mívají často potíže s použitím správného tvaru, nevědí, v které situaci mají použít člen určitý a v které naopak člen neurčitý. Ale i zde můžeme najít určitá pomocná pravidla. „*Určitý člen se užívá, při opakované zmínce (o osobě nebo věci se již dříve mluvilo). Je-li v dané situaci zřejmé, o které osobě nebo věci hovoříme (mluvčí i posluchač mají osobu nebo věc v bezprostřední blízkosti, na dosah nebo na dohled, nebo jsou o ní z jiných zdrojů informováni).*“⁷³ *Neurčitý člen se užívá u podstatných jmen v jednotném čísle, která vyjadřují osobu nebo věc, o níž je zmínka poprvé (nová informace). U podstatných jmen, která vyjadřují osobu nebo věc blíže neurčenou nebo libovolnou.*⁷⁴ V němčině se také setkáme s podstatným jménem bez členu. Zde ale nemají studenti většinou problémy. Tzv. nulový člen se používá např. u podstatného jména v množném čísle, pokud bylo toto substantivum v jednotném čísle se členem neurčitým, dále se člen nepoužívá u oslovení, v nápisech, u abstraktních jmen atd.

Protože čeština nepoužívá členy, zapomínají často studenti člen substantiva v případech, kdy ho nemohou vynechat, použít (*Dostala jsem dárek.* - > *Ich bekam ein Geschenk.*, ale studenti říkají *Ich bekam Geschenk.*).

Pokud se zaměříme na skloňování substantiv, o kterých jsme v této bakalářské práci také psali, zapomínají studenti, že u podstatných jmen označujících živé tvory mužského pohlaví typu „*Bote, Erbe, Gatte, Franzose, Pole, Biologe, Hase, Löwe, Rabe, Bär, Christ, Fürst, Held, Mensch*“,⁷⁵ se používá slabé skloňování, kde se ve všech pádech kromě nominativu singuláru, přidává koncovka *-(e)n*. Další výjimku tvoří maskulina „*Name, Buchstabe, Funke, Gedanke, Wille a neutrum Herz*“,⁷⁶ u kterých se používá tzv. smíšené skloňování, v genitivu singuláru mají tato substantiva koncovku *-ns*, v dativu a akuzativu singuláru koncovku *-(e)n*. Studenti se musejí nazpaměť naučit substantiva, u kterých se tyto typy skloňování používají.

⁷³ BERGLOVÁ, Eva, Eva FORMÁNKOVÁ a Miroslav MAŠEK. *Moderní gramatika němčiny: výklad, cvičení, klíč*. 2. vyd. Plzeň: Fraus, 2002, 311 s. ISBN 80-723-8144-X. S. 26.

⁷⁴ Tamtéž, s. 28.

⁷⁵ HELBIG, Gerhard a Joachim BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. [Neubearb.]. Berlin: Langenscheidt, 2000. ISBN 9783468494956. S. 104.

⁷⁶ Tamtéž.

6 Mnemotechnické pomůcky

Kromě určitých pomocných pravidel, která studentům mohou pomoci při přiřazení substantiva k určitému rodu a o kterých jsme se mohli dočíst v teoretické části bakalářské práce, neexistují jednoznačná pravidla, která nám pomohou určit rod substantiva, jak jsme už také uvedli výše. Proto je důležité, aby se studenti učili rod substantiva zároveň s novými slovíčky, aby neměli poté problémy v komunikaci, protože rod substantiva musí být v němčině vždy vyjádřen členem, nebo příslušným atributem, pokud se nejedná o případy, kdy se používá podstatné jméno bez členu. Protože se ale studenti musejí naučit velké množství takových slovíček a jejich zapamatování není vždy jednoduché, existují různé mnemotechnické pomůcky, které mohou studentům zapamatování rodu ulehčit.

6.1 Co je to mnemotechnika

Slovo mnemotechnika pochází ze starořeckého *mneme* a znamená paměť, vzpomínka. Mnemotechnika je soustava prostředků a pomůcek, které prostřednictvím asociačních představ zprostředkovávají kvalitnější i rychlejší osvojení některého učiva (asociace, konkretizace, zobrazení, říkanky, rytmička apod.).⁷⁷

6.2 Vizualizace rodů substantiv

V této části si uvedeme pět mnemotechnických pomůcek, které mohou studentům pomoci zapamatovat si substantivum a jeho rod. Tyto mnemotechniky můžeme mezi sebou i kombinovat nebo s nimi pracovat odděleně.

Umístění v prostoru

„Použijeme-li techniku umístění v prostoru, jednoduše si zvolíme, která strana bude představovat ženský a která mužský rod. Řekněme, že jsme zvolili mužskou stranu vlevo. Od té chvíle si všechna německá podstatná slova můžeme

⁷⁷ KOLÁŘ, Zdeněk. *Výkladový slovník z pedagogiky: 583 vybraných hesel*. Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-3710-2. S. 76.

vizualizovat na příslušné straně.“⁷⁸

Kromě vizualizace si můžeme také vytvořit tabulku, kde všechna substantiva mužského rodu budeme zapisovat do sloupce vlevo, substantiva středního rodu do sloupce uprostřed a substantiva ženského rodu do sloupce vpravo.

Barevnost

„Obrazy a písmena, určené k reprezentaci toho kterého rodu, si můžeme různě zabarvit. Řekněme, že všechny výrazy, vztahující se k střednímu rodu, budou šedé, ženskému rodu určíme paletu od žluté po hnědou, pro mužský rod rezervujeme barvu modrou nebo zelenou.

Slovičko die Rast a větu Wir machten zwanzig minuten Rast budeme vizualizovat vpravo. Přestávku může reprezentovat představa žlutě natřeného motorestu, s červenými lavičkami a slunečníky v popředí.“⁷⁹

U metody barevnosti můžeme také použít pouhé zvýraznění slovíček při učení. Ženský rod můžeme zvýraznit červeně, mužský rod modře a střední rod například zeleně. Slovíčka si takto barevně můžeme vyznačovat i v textu. Nebo si poznačíme pouze koncovky, které podle morfologických kritérií patří k příslušnému rodu. Pokud budeme mít v mysli zakódovanou tuto barevnost, lépe si vybavíme dané substantivum a jeho rod.

Obrázky v kontextu

„Tato metoda spočívá v tom, že si zvolíme pro jednotlivé rody pevné obrázkové symboly. Například medvěda pro rod mužský, jablko a baletku pro dva rody zbývající. Když si potom vizualizujeme slovíčka Platz (náměstí, hřiště, místo) tím, že si představujeme náměstí, do rohu obrázku umístíme medvěda jako symbol mužského rodu.“⁸⁰

⁷⁸ KUPKA, Ivan. *Jak úspěšně studovat cizí jazyky*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-4387-5. S. 91.

⁷⁹Tamtéž.

⁸⁰Tamtéž, s. 92.

Kontrast s mateřským jazykem

Pokud si zvýrazníme rozdíl mezi rodem substantiva v českém a německém jazyce, můžeme si takto vytvořit silnou negativní asociaci. Protože pro nás bude tento rozdíl znít neobvykle, lépe si vzpomene na rod substantiva v němčině.

Substantiva stejného rodu v jedné scéně

V této metodě budeme pracovat s deseti až dvaceti substantivy stejného rodu, která si znázorníme v jednom obrázku. Je také důležité, aby substantiva byla spolu interaktivně spojena, aby došlo ještě k lepšímu zapamatování.⁸¹ Variantou této scény je vytvoření příběhu, ve kterém budou vystupovat také substantiva pouze jednoho rodu, a můžeme si je pro lepší znázornění v textu vyznačit barevně, jako jsme popsali u metody barevnosti.

⁸¹ SPERBER, Horst. *Gedächtnistechniken für Deutsch als Fremdsprache* [online]. Nachlese zum Workshop im Informationszentrum München am 1. April 2009. München: Hueber Verlag, 2009 [cit. 2013-04-22]. Dostupné z: <http://www.hueber.de/sixcms/media.php/36/nachlese-mnemotechniken.pdf>.

7 Závěr

Cílem této bakalářské práce byla analýza pojetí německého substantiva v sedmi vybraných německých a česko-německých kontrastivních gramatikách se zaměřením na morfosyntaktickou kategorii rodu a přínos těchto gramatik pro studenty DaF.

Práce byla rozdělena na dvě části, na teoretickou a praktickou. V teoretické části jsme popsali, jak každá z gramatik pojímá a charakterizuje problematiku rodu. Na základě poznatků z teoretické části jsme v praktické části provedli analýzu rozsahu a obsahu daných gramatik.

V analýze podle rozsahu jsme porovnávali nejprve gramatiky podle počtu stran, které této problematice věnují. Zjistili jsme, že nejvíce se kategorii rodu věnuje *Duden: Die Grammatik* a to skoro o polovinu více než ostatní publikace. Nejméně se naopak věnoval této kategorii Ulrich Engel v gramatice *Deutsche Grammatik*. Následně jsme vytvořili grafy, ve kterých jsme znázornili rozdělení kapitoly rodu substantiv jednotlivých publikací, abychom dostali přehled toho, které informace o rodu považují gramatiky za nejdůležitější a o čem naopak gramatiky nepíší. Tyto informace jsme vyjádřili procentuálně.

Druhou analýzou, kterou jsme provedli, byla analýza podle obsahu, kde jsme tentokrát hlouběji rozebírali vnitřní členění gramatik: které problematice rodu se gramatiky věnují a kterou naopak vynechávají, porovnávali jsme jazykovou složitost textu, grafickou úpravu a na základě této analýzy jsme zhodnotili přínos gramatik pro studující DaF.

Podle přínosu bych nejvíce doporučila gramatiku *Duden: Die Grammatik*, protože podává nejkomplexnější přehled a informace o problematice rodu. Z jazykové stránky je Duden vhodnější pro studenty s pokročilejší úrovní německého jazyka, protože gramatika obsahuje odbornější výrazy a složitější věty.

Neméně vhodnou je pro studenty gramatika *Leitfaden der deutschen Grammatik* od Gerharda Helbiga a Joachima Buschi, která je zaměřená především na praktické příklady a kromě fonologických kritérií se také snaží podat přehled o celé problematice rodu, navíc zde najdeme i kapitolu o deklinaci substantiv. Protože je tato publikace zaměřena především prakticky, je jazykově méně náročná než gramatika *Duden: Die Grammatik*.

Gramatiky *Deutsche Grammatik* od Elke Hentschel a *Handbuch der deutschen Grammatik* od Elke Hentschel a Haraldta Weydta jsou koncipovány velmi podobně. V obou publikacích najdeme v kapitole o rodu substantiv porovnání německého jazyka s jinými jazyky, takže student získá širší představu o této problematice. Především jsou tyto gramatiky zaměřeny na problematiku genderu, proto bych je pro studenty DaF doporučila jako sekundární literaturu, pro rozšíření znalostí o této problematice.

Pro studenty začínající s německým jazykem je vhodná gramatika *Mluvnice současné němčiny* od Jaromíra Povejšila, protože je psána česky, jednoduše a vedle teoretického výkladu zde najdeme hodně praktických příkladů a komparaci německého a českého jazyka, takže si student může udělat dobrý přehled o rozdílnosti těchto jazyků.

Gramatiku *Deutsche Grammatik* od Ulricha Engela jsem pro studenty DaF neshledala příliš vhodnou, protože studenti získají minimální informace o problematice rodu. Autor se této problematice ve své publikaci věnuje jen okrajově.

Nejméně informací o kategorii rodu substantiv poskytuje gramatika *Grundriss der deutschen Grammatik: das Wort* od Petera Eisenberga. Peter Eisenberg se o problematice rodu a pomocných pravidlech při jeho určování ve své publikaci nezmiňuje. Kapitola je zaměřena na deklinaci substantiv a tvoření plurálu, pokud bude student pozorně studovat tuto kapitolu, může si vyhledat přehled určitých substantiv, která patří k tomu či jinému rodu podle deklinace, do které patří. Gramatika je také pro složitost textu a úroveň jazyka velmi náročná.

V závěru práce jsme se na základě rozboru těchto gramatik zabývali problémy, které studenti v této kategorii mívají, a protože neexistují jednoznačná pravidla pro určení rodu substantiv, popsali jsme několik mnemotechnických pomůcek, které studentům mohou pomoci při učení a zapamatování si substantiv a jejich rodu.

8 Resümee

Das Ziel dieser Bachelorarbeit ist die Analyse der Präsentation von deutschen Substantiven in ausgewählten deutschen und tschechisch-deutschen kontrastiven Grammatiken. Der Schwerpunkt liegt dabei auf der morphosyntaktischen Kategorie des Genus und dem Beitrag dieser Grammatiken für DaF-Studierende. Für diese Arbeit wurden die folgenden Grammatiken gewählt: *Duden: die Grammatik, Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort* von Peter Eisenberg; *Deutsche Grammatik* von Ulrich Engel; *Leitfaden der deutschen Grammatik* von Gerhard Helbig und Joachim Buscha; *Deutsche Grammatik: de Gruyter* von Elke Hentschel; *Handbuch der deutschen Grammatik* von Elke Hentschel und Harald Weydt und *Mluvnice současné němčiny* von Jaromír Povejšil.

Die Arbeit ist in zwei Abschnitte geteilt. Der theoretische Teil beschreibt die Grammatiken und die Präsentation der Kategorie des Genus. Aufgrund dieses Teils wurde in dem praktischen Teil die Analyse vom Ausmaß und Inhalt der Darstellung dieser morphosyntaktischen Kategorie durchgeführt.

Bei der Analyse vom Ausmaß wurde die Anzahl der Seiten in den Grammatiken, die über Genus schreiben, verglichen. Wir haben gefunden, dass *Duden: Die Grammatik* die untersuchte Thematik am umfangreichsten bearbeitet, fast um die Hälfte mehr als andere Publikationen. Am wenigsten schreibt über diese Kategorie Ulrich Engel in seinem Werk *Deutsche Grammatik*. Wir haben Grafiken gemacht, in denen wir einen Überblick über die Verteilung der Genuskapitel darstellen. Dann haben wir den Inhalt der Grammatiken analysiert: wie sich die Grammatiken mit diesem Thema auseinandersetzen, welche Informationen in den Grammatiken fehlen, welche Grammatiken für DaF-Studierende geeignet sind.

Duden: Die Grammatik versucht, die ganze Problematik des Genus zu erklären. Meistens befasst sie sich mit semantischen und morphologischen Kriterien. Die Grammatik konzentriert sich sowohl auf die Theorie als auch auf

Beispiele. Wenn man die Problematik des Genus tief studieren will, ist *Duden: Die Grammatik* die geeignete Publikation. Im Vergleich mit anderen Grammatiken bietet Duden einen umfassenden Überblick über das Problem.

Grundriss der deutschen Grammatik: das Wort von Peter Eisenberg ist eine Grammatik, die unterschiedlich gestaltet ist, als die anderen genannten Grammatiken. In der Grammatik finden wir keine Regeln zur Genuszuweisung von Substantiven. Peter Eisenberg beschäftigt sich in seiner Grammatik mit der Nominalflexion. Die Grammatik ist auch sehr fachlich geschrieben, also sie eignet sich für Studenten mit höheren Sprachkenntnissen. Wenn die Studierenden die Regeln für die Bestimmung des Genus lernen wollen, würde ich diese Grammatik nicht empfehlen.

Die dritte Publikation, ***Deutsche Grammatik*** von Ulrich Engel, beschäftigt sich mit dem Substantivgenus sehr wenig. Meistens befasst sich Engel mit Nomina, die mehrere Genera haben und mit der Genuszuweisung bei Sachbezeichnungen, wo das Genus durch Gruppenbedeutung bestimmt ist. Völlig fehlen die Regeln für die morphologischen und phonologischen Kriterien. Diese Grammatik ist für DaF-Studierende nicht ausreichend, weil man wenige Informationen über die Kategorie des Genus bekommt.

Leitfaden der deutschen Grammatik von Gerhard Helbig und Joachim Buscha ist eine vor allem auf Beispiele konzentrierte Publikation. Am meisten befasst sich die Grammatik mit der Deklination von Substantiven. Nur kurz ist in der Grammatik das natürliche und grammatische Genus erwähnt. Vor allem widmen sich Helbig und Buscha semantischen und morphologischen Kriterien für die Genuszuweisung. Die Publikation ist nicht sprachlich anspruchsvoll und ich würde sie auch für Studierende mit geringeren Sprachkenntnissen empfehlen.

Deutsche Grammatik von Elke Hentschel und ***Handbuch der deutschen Grammatik*** von Elke Hentschel und Harald Weydt sind Publikationen, die sehr ähnlich konzipieren sind. Beide Grammatiken beschäftigen sich vor allem mit der Gender-Problematik. Im *Handbuch der deutschen Grammatik* werden noch die

semantischen Faktoren für die Genuszuweisung von Personenbezeichnungen und Tierbezeichnungen besprochen. In der Publikation *Deutsche Grammatik* von Elke Hentschel findet man zusätzlich die semantischen, morphologischen und phonologischen Faktoren für die Genuszuweisung.

Mluvnice současné němčiny von Jaromír Povejšil eignet sich für Studierende, die keine großen Deutschkenntnisse haben, weil sie in tschechischer Sprache verfasst ist. Der Vorteil der Grammatik ist auch, dass sie als Komparation von Deutsch und Tschechisch konzipiert ist. Die meisten Informationen in der Grammatik sind dem biologischen und grammatischen Genus gewidmet.

Aufgrund dieser Analysen wurden Probleme beschrieben, die DaF-Studierende mit der Bewältigung der Genusproblematik insbesondere haben, z.B.: die richtige Genuszuweisung, doppeltes Genus, Probleme der Substantivdeklination usw. Weil keine festen Regeln für die Genuszuweisung existieren, haben wir im letzten Teil der Bachelorarbeit die Mnemotechnik erwähnt, die Studierenden beim Lernen von Substantiven und ihres Genus helfen kann.

Seznam literatury

BERGLOVÁ, Eva, Eva FORMÁNKOVÁ a Miroslav MAŠEK. *Moderní gramatika němčiny: výklad, cvičení, klíč*. 2. vyd. Plzeň: Fraus, 2002, 311 s. ISBN 80-723-8144-X.

Duden: Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. 8., überarbeitete Auflage. Mannheim: Dudenverlag, 2009. Duden in 12 Bänden, Bd. 4. ISBN 978-3-411-04048-3.

EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik Band 1: Das Wort*. 3., durchgesehene Auflage. Stuttgart; Weimar: Metzler, 2006. ISBN 978-3-476-02160-1.

ENGEL, Ulrich. *Deutsche Grammatik: Neubearbeitung*. 2., durchges. Aufl. München: Iudicium, 2009. ISBN 978-3-89129-914-2.

HELBIG, Gerhard a Joachim BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Berlin: Langenscheidt, 2011. ISBN 978-3-468-49495-6.

HENTSCHEL, Elke. *Deutsche Grammatik*. Berlin: De Gruyter, 2010. ISBN 978-3-11-018560-7.

HENTSCHEL, Elke a Harald WEYDT. *Handbuch der deutschen Grammatik*. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin: De Gruyter, 2003. ISBN 3-11-017501-0.

KOLÁŘ, Zdeněk. *Výkladový slovník z pedagogiky: 583 vybraných hesel*. Praha: Grada Publishing, 2012, s. 76. ISBN 978-80-247-3710-2.

KUPKA, Ivan. *Jak úspěšně studovat cizí jazyky*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-4387-5.

POVEJŠIL, Jaromír. *Mluvnice současné němčiny*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0076-3.

Seznam elektronických zdrojů

SPERBER, Horst. *Gedächtnistechniken für Deutsch als Fremdsprache* [online].
Nachlese zum Workshop im Informationszentrum München am 1. April 2009.
München: Hueber Verlag, 2009 [cit. 2013-04-22]. Dostupné z:
<http://www.hueber.de/sixcms/media.php/36/nachlese-mnemotechniken.pdf>

Seznam grafů

Graf 1 Rod substantiv v gramatikách podle počtu stran.....	22
Graf 2 Duden: Die Grammatik	23
Graf 3 Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort	24
Graf 4 Deutsche Grammatik – Ulrich Engel	24
Graf 5 Leitfaden der deutschen Grammatik	25
Graf 6 Deutsche Grammatik – Elke Hentschel.....	26
Graf 7 Handbuch der deutschen Grammatik	26
Graf 8 Mluvnicka současné němčiny	27

Seznam tabulek

Tabulka 1 Obsah gramatik	28
--------------------------------	----

Seznam použitých zkratek

DaF	Deutsch als Fremdsprache
f.	femininum
m.	maskulinum
n.	neutrum
mhd.	Mittelhochdeutsch
nhd.	Neuhochdeutsch